

ՀՏԴ-582. 736

*Բուսաբանություն***ԼՂՀ-ՈՒՄ ՏԱՐԱԾՎԱԾ ՈՐՈՇ ԴԵՂԱԲՈՒՅՍԵՐԻ ՖԵՆՈԼՈԳԻԱԿԱՆ
ԴԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԱՌԱՏՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ***Ա. Նակոբյան*

Լեռնային Ղարաբաղի բուսականությունը աչքի է ընկնում իր բազմազանությամբ ու հարստությամբ: ԼՂՀ-ի տարածքում հանդիպում են 2000-ից ավելի բուսատեսակներ, որոնց թվում քիչ չեն դեղաբույսերը (1): Դարեր շարունակ մարդու կյանքում սնունդ և դեղաբույս հասկացությունները հաճախ նույնացվել են:

Համաշխարհային մասշտաբով ներկայումս կիրառվող բոլոր դեղամիջոցների 40%-ը ստացվում են բույսերից, ավելին՝ սրտանոթային հիվանդությունների բուժման բնագավառում գոյություն ունեցող բոլոր դեղամիջոցների 90%-ն ունի բուսական ծագում: Եվ պատահական չէ, որ այսօր բժշկագիտությունը դարմանելու իր արվեստը փորձում է «խարսխել» բուսական աշխարհի վրա(2):

Որպես բնական միջոցներ՝ բույսերից ստացված դեղամիջոցները օրգանիզմում կողմնակի, անցանկալի երևույթներ քիչ են առաջացնում, կարելի է դրանք երկարատև օգտագործել, որի շնորհիվ հիվանդության ընթացքի վրա ավելի արդյունավետ են ներգործում:

Բնության մեջ բուսապաշարները անսպառ չեն: Վայրի բույսերի ներգրավումը մարդու կենսագործունեության մեջ, առանց կենսապաշարների վերարտադրության բնական հնարավորությունները հաշվի առնելու, հասցրել է տեսակների աղքատացման: Ուստի կենսաբազմազանության պահպանությունը և շարունակական օգտագործման ապահովումը դարձել են առաջնահերթ խնդիրներ(3):

Քանի որ բնության մեջ բուսապաշարներն անսպառ չեն, ապա արժեքավոր վայրի դեղաբույսերը պետք է գտնվեն առանձին հսկողության տակ:

Աշխատանքի նպատակն է ուսումնասիրել Արցախում տարածված և ժողովրդի կողմից հաճախակի օգտագործվող որոշ դեղաբույսերի մորֆոկենսաբանական հատկությունները, կատարել ֆենոլոգիական դիտումներ, որոշել դրանց առատության աստիճանը, կազմել դեղաբույսերի հավաքման օրացույց:

Հետազոտությունները կատարվել են Արցախի տարածքում՝ 2009-2013թթ-ին, և տարվել են մի շարք մեթոդներով՝ երթուղաարշավային, դաշտային վեգետացիոն, նկարագրական, քանակական :

Հետազոտվող բույսերի տեսակների քանակական ցուցանիշները որոշել ենք հիմնականում տեսողական (վիզուալ) եղանակով: Հաշվարկը կատարել ենք հետևյալ միավորների հաշվով՝ մակերեսի (դմ, մ², կմ², հա), երկարության (մ, կմ), ծավալի (մ³, դմ³), ժամանակի (ժամ, օր) և այլն:

Տեսակի քանակությունը հաշվելու հիմնական ցուցանիշներից է տեսակի հանդիպումը, որն արտահայտվում է հանդիպման հաճախականությամբ և գործակցով: Վերջինս ընտրված տարածքների հարաբերական քանակն է, որտեղ հանդիպում է տվյալ տեսակը: Եթե ընտրված տարածքը կազմված է 100 հաշվարկային մակերեսից, իսկ տեսակը նշված է 43-ում, ապա տարածվածությունը կազմում է 43%:

Բույսի առատությունը (օծսւսե) միավոր մակերեսում կամ ծավալում տեսակի քանակն է: Այն բնութագրելու համար հաճախ օգտվում են Դրուդի և Խուլտի առատության սանդղակից (շկալայից) (աղ.1):

Աղյուսակ 1

Բույսի առատության սանդղակ

Դրուդի առատության սանդղակ (% -ով)	Խուլտի առատության սանդղակ (բալերով)
1. շատ առատ, համատարած բուսածածկը 90-ից ավելի է	5 (շատ առատ)
2. առատ, ըստ առատության ցուցանիշի տարբերում են բուսածածկի 3 տեսակ՝ 30-40%; 50-60%; 70-80%:	4 (առատ)
3. սովորական տարածված, համատարած բուսածածկ չկա, այն 10-20% է	3 (ոչ առատ)
4. ցրված աճ, բուսածածկը 3-5% է	2 (քիչ)
5. տեսակը հանդիպում է մեկ տեղ, բուսածածկը փոքր է 1%-ից	1 (շատ քիչ)

Ֆենոլոգիական դիտումներով բացահայտել ենք հետազոտվող դեղաբույսերի զարգացման փուլերը: Հետազոտությունները կատարել ենք Արցախի նախալեռնային, միջին և բարձր լեռնային գոտիներում:

Աղյուսակները բերված են համապատասխան աղյուսակներում: (աղ.2,3,4,)

Աղյուսակ 2

Հետազոտվող բույսերի ֆենոլոգիական դիտումը 2009-2013թթ.
Արցախի նախալեռնային գոտում

Բույսի անունը	զարգաց- ման փուլեր	հասունա- ցման	ծերացման	սաղմնային	երիտասարդացման	
	ամիսներ	սպտեմբեր	հոկտեմբեր	մարտ	ապրիլ	մայիս
	միջին ջերմաս- տիճան	20-21 °C	15-16 °C	10 °C	8-9 °C	20 °C
Ծիծեռնա- խոտ մեծ	պտուղների հասունացում		նոր սաղմի հիմնադրում	վեգետատիվ օրգանների առաջացում	ծաղկում	ծաղկում
Խնկածաղիկ սովորական	ծաղկում		ծաղկում	վեգ. օրգ. առաջացում.	վեգետա- տիվ օրգանների աճ	վեգետա- տիվ օրգանների աճ
Անանուխ	նոր սաղմի հիմնադրում		պտղակալում	վեգ. օրգ. առ.	վեգ. օրգ. աճ	վեգ. օրգ. աճ
Առյուծագի	նոր սաղմի հիմնադրում		հանգ. շրջ. անց.	վեգ. օրգ. առ.	վեգ. օրգ. աճ	վեգ. օրգ. աճ
Երիցուկ	պտղակալում		հանգ. շրջ. անց.	վեգ. օրգ. առ.	վեգ. օրգ. աճ	վեգ. օրգ. աճ
Ուրց սողացող	հանգստի շրջանի անցում		նոր սաղմի հիմնադրում	վեգ. օրգ. առ.	վեգ. օրգ. աճ	ծաղկում
Հազարա- տերևուկ հատվածա- տերև	հանգստի շրջանի անցում		հանգ. շրջ. անց.	վեգ. օրգ. առ.	վեգ. օրգ. աճ	ծաղկում

Խոնդատ	Ժաղկում	պտղակա- լում	վարդակի առաջացում	վարդակի աճ լայնությամբ	ցողունի առաջացում ը
Եղինջ երկտուն	նոր սաղմի հիմնադրում	սերմա- կալում	վեգ. օրգ. առ.	վեգ. օրգ. աճ	Ժաղկում
Ավելուկ	հանգստի շրջանի անցում	հանգ. շրջ. անց.	վեգ. օրգ. առ.	վեգ. օրգ. աճ	վեգ. օրգ. աճ
Թուրինջա խոտ	պտղակալում	սերմա- կալում	վեգ. օրգ. առ.	վեգ. օրգ. աճ	վեգ. օրգ. աճ

Աղյուսակ 3

Հետազոտվող բույսերի ֆենոլոգիական դիտումը 2009-2013թթ.
Արցախի միջին լեռնային գոտում

Բույսի անունը	գարգացման փուլեր	հասունաց ման	ծերաց ման	սաղմային	երիտասար դացման	
	ամիսներ	սեպտեմբեր	հոկտեմբեր	մարտ	ապրիլ	մայիս
	միջին ջերմաստիճան	18-19 ⁰ C	13,5-14 ⁰ C	8-9 ⁰ C	7-8 ⁰ C	19,4 ⁰ C
Ծիծեռնա- խոտ մեծ	պտուղների հասունացում		նոր սաղմի հիմնադրում	վեգետատիվ օրգանների առաջացում	բողբոջում	Ժաղկում
Խնկածաղիկ սովորական	Ժաղկում		պտղակալում	վեգ. օրգ. առ.	վեգետատիվ օրգանների աճ	վեգետատիվ օրգանների աճ
Անանուխ	Ժաղկում		նոր սաղմի հիմնադրում	վեգ. օրգ. առ.	վեգ. օրգ. աճ	վեգ. օրգ. աճ
Առյուծագի	Ժաղկում		նոր սաղմի հիմնադրում	վեգ. օրգ. առ.	վեգ. օրգ. աճ	վեգ. օրգ. աճ

Երիցուկ	պտղակալում	հանգ. շրջ. անց.	վեգ. օրգ.առ.	վեգ. օրգ.աճ	վեգ. օրգ.աճ
Ուրց սողացող	պտղակալում	հանգ. շրջ. անց.	վեգ.օրգ.առ.	վեգ. օրգ.աճ	վեգ. օրգ.աճ
Հազարա- տերևուկ հատվածա- տերև	ծաղկում	հանգ. շրջ. անց.	վեգ. օրգ. առ.	վեգ. օրգ.աճ	բողբոջում
Խռնդատ	ծաղկում	ծաղկում	վարդակի առաջացում	վարդակի աճ լայնությամբ	վարդակի աճ
Եղինջ երկտուն	նոր սաղմի հիմնադրում	սերմակալում	վեգ.օրգ.առ.	վեգ. օրգ.աճ	վեգ. օրգ.աճ
Ավելուկ	սերմակալում	հանգ. շրջ. անց.	վեգ.օրգ.առ.	վեգ. օրգ.աճ	վեգ. օրգ.աճ

Աղյուսակ 4

Հետազոտվող բույսերի ֆենոլոգիական դիտումը 2009-2013 թթ. Արցախի բարձր
լեռնային գոտում

Բույսի անունը	զարգացման փուլեր	հասունա- ցման	ծերացմա ն	սաղմային	Երիտասարդացման	
	ամիսներ	սեպտեմ- բեր	հոկտեմ- բեր	մարտ	ապրիլ	մայիս
	միջին ջերմաստիճան	16-17 ⁰ C	12-13 ⁰ C	5-6 ⁰ C	6-7 ⁰ C	18-19 ⁰ C
Ծիծեռնախո տ մեծ	պտուղների հասունացում		նոր սաղմի հիմնա- դրում	վեգետա տիվ օրգան- ների առաջա- ցում	վեգետա- տիվ օրգաններ ի աճ	բողբո- ջում

Խնկածա- ղիկ սովորական	ծաղկում	ծաղկում	վեգ. օրգ.առ.	վեգ. օրգ.աճ	վեգ. օրգ.աճ
Անանուխ	ծաղկում	ծաղկում	վեգ. օրգ.առ.	վեգ. օրգ.աճ	վեգ. օրգ.աճ
Առյուծագի	ծաղկում	պտղակա լում	վեգ. օրգ.առ.	վեգ. օրգ.աճ	վեգ. օրգ.աճ
Երիցուկ	պտղակալում	հանգ. շրջ. անց.	վեգ. օրգ.առ.	վեգ. օրգ.աճ	վեգ. օրգ.աճ
Ռիբ սողացող	պտղակալում	հանգ. շրջ. անց.	վեգ. օրգ.առ.	վեգ. օրգ.աճ	վեգ. օրգ.աճ
Հագարա- տերևուկ հատվածա- տերև	ծաղկում	պտղակալ ում	վեգ. օրգ. առ.	վեգ. օրգ.աճ	ցողունի առաջա ցում
Խռնդատ	բողբոջում	ծաղկում	վեգ. օրգ. առ.	վարդակի ծնավորում	վարդակի աճ
Եղինջ երկտուն	նոր սաղմի հիմնադրում	սերմակալ ում	վեգ. օրգ.առ.	վեգ. օրգ.աճ	վեգ. օրգ.աճ
Ավելուկ	ծաղկում	սերմակալ ում	վեգ. օրգ.առ.	վեգ. օրգ.աճ	վեգ. օրգ.աճ
Թուրինջա խոտ	ծաղկում	պտղակալ ում	վեգ. օրգ.առ.	վեգ. օրգ.աճ	վեգ. օրգ.աճ

Ֆենոլոգիական դիտումներից երևում է, որ նախալեռնային գոտում հետազոտվող դեղաբույսերի ֆենոփուլերի հերթագայումը, համեմատած միջին լեռնային գոտու հետ, 6-15 օր ավելի շուտ է կատարվում: Պատճառը ջերմաստիճանի տարբերությունն է: Հայտնի է, որ յուրաքանչյուր 100 մ բարձրանալիս ջերմաստիճանը իջնում է 0,6°C աստիճանով: Հենց դա էլ ուշացնում է բույսերի զարգացման փուլերը:

Համեմատելով աղյուսակների (2,3,4) տվյալները՝ եզրակացնում ենք, որ բարձր լեռնային գոտում համեմատաբար ցածր ջերմաստիճանի պատճառով միևնույն բույսի զարգացման փուլերը ձգձգվում են:

Մի քանի տարիների ընթացքում համեմատելով տարբեր բույսերի զարգացման փուլերի ժամկետների ֆենոլոգիական դիտումները, կարելի է կազմել բնության օրացույց, որը ցույց կտա բուսական կյանքի երևույթների ընթացքը տարվա որոշակի ժամանակի ընթացքում: Իսկ դրա նշանակությունն այն է, որ նախօրոք կարելի է պլանավորել դեղաբույսերի հավաքման ու չորացման գործընթացը:

Ֆենոլոգիական դիտումների հիման վրա կազմել ենք հետազոտվող դեղաբույսերի հավաքման օրացույց:

Աղյուսակ 5

Հետազոտվող դեղաբույսերի հավաքման օրացույց

Բույսի անունը	Հումքը	Ամիսներ											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Անանուխ	վերգետնյա մասը						*	*	*				
Առյուծագի	վերգետնյա մասը						*	*					
Երիցուկ բժշկական	ծաղիկներ					*	*	*	*				
Ուրբ սողացող	վերգետնյա մասը						*	*					
Խնկածաղիկ սովորական	վերգետնյա մասը							*	*				
Հազարտերևուկ հատվածատերև	վերգետնյա մասը						*	*	*				
Խռնդատ	ծաղկաբույլեր								*	*			
Եղինջ երկտուն	արմատներ								*	*	*		
	տերևներ						*	*	*				
Ավելուկ	կոճղարմատ				*	*			*	*			
Թուրինջախոտ բժշկական	վերգետնյա մասը						*	*					
Ծիծեռնախոտ մեծ	վերգետնյա մասը				*	*	*						
Պատրինջ	վերգետնյա մասը					*							
Հոնի	տերևները, պտուղը									*			
Մասրենի	պտուղը										*		
Սերկևիլ	պտուղը, տերևները										*		
Սեզ	պտուղը, ճյուղեր, պտուղները										*		
Վարդ	ծաղիկը					*	*	*	*	*	*		
Մոշենի	պտուղը, տերևները							*	*	*			
Մորի անտառային	պտուղը					*			*				

Բալ	պտուղը						*	*					
Ջկռենի	պտուղը										*		
Ծորենի	պտուղը									*	*		
Լորենի	տերևները										*		
Եղրդակ սովորական	ծաղիկը					*				*	*		
Երեքնուկ մարգագետնային	ծաղիկը									*	*		
Նռենի	պտուղը										*		
Չիչխան սովորական	պտուղը									*	*		
Սրոհունդ խոցված	վերգետնյա մասը						*	*					

Հետազոտվող բույսերի տեսակների քանակական ցուցանիշները որոշել ենք հիմնականում տեսողական (վիզուալ) եղանակով, որը բնութագրելու համար օգտվել ենք Դրուդի և Խուլտի առատության սանդղակից (շկալայից): Ուսումնասիրության արդյունքներն ամփոփված են աղյուսակ 6 –ում:

Աղյուսակ 6

Հետազոտվող բույսերի տարածման առատության աստիճանը

Բույսի անունը	Նախալեռնային գոտի (Բերդաշեն, Գիշի, Ասկերան Մաճկալաշեն)		Միջին լեռն. գոտի (Նորագյուղ, Շոշ, Ակնաղբյուր, Սարուշեն, Բաղարա)		Բարձր լեռն. գոտի (Ստեփանակերտ, Ազոխ, Տոդ)	
	ըստ Դրուդի (%)	Ըստ Խուլտի (բալ)	ըստ Դրուդի (%)	Ըստ Խուլտի (բալ)	ըստ Դրուդի (%)	Ըստ Խուլտի (բալ)
Ծիծեռնախոտ մեծ	3-5	2	10-20	3	10-20	3
Խնկածաղիկ սովորական	10-20	3	30-40	4	30-40	4
Անանուխ	30-40	4	10-20	3	10-20	3
Առյուծագի	30-40	4	10-20	3	3-5	2
Երիցուկ	30-40	4	30-40	4	30-40	4
Ուրց սողացող	10-20	3	30-40	4	30-40	4
Հազարատերևուկ հատվածատերև	30-40	4	30-40	4	30-40	4
Խոնդատ	10-20	3	30-40	4	30-40	4

Եղինջ երկտուն	30-40	4	30-40	4	30-40	4
Ավելուկ	30-40	4	10-20	3	10-20	3
Թուրինջախոտ	10-20	3	10-20	3	10-20	3

Աղյուսակ 6 –ի թվային տվյալներից երևում է, որ ԼՂՀ-ում դեղաբույսերի տարածվածությունն ըստ Խուլտի և Դրուդի սանդղակի գնահատվում է հիմնականում 4 (առատ) և 3 (ոչ առատ) բալլերով: Ոստի դեղաբույսերը հավաքելիս պետք է հաշվի առնել այդ հանգամանքը, տվյալ տարածքում անալայման թողնել դեղաբույսերի գոնե 30 տոկոսը՝ վերականգնման նպատակով:

Գրականություն

1. Լ. Վ. Հարությունյան, Ա.Լ. Հարությունյան, Լ. Ռ. Իսրայելյան, Արցախի ֆլորան, Հատոր I, Երևան, 2007, էջ 8-10
2. Ա. Ա. Թորոպյան, Հայաստանի դեղաբույսերը, Երևան, 1983.
3. Է. Գ. Ղուկասյան, Բուժում դեղաբույսերով, Երևան, 1992.

Фенологические наблюдения и определение степени обилия некоторых лекарственных растений, распространенных в НКР

А.Акопян

Резюме

В настоящей работе предоставлены степень обилия широко применяемых населением Арцаха лекарственных растений, и результаты их фенологических наблюдений, на основании которых был составлен календарь сбора.

В результате исследования выяснилось, что степень обилия исследуемых растений оценивается в 4 /обильно/ и 3/ необильно/ бала.

Phenological observations and identifying the abundance of some medicinal plants common in NKR

A.Hakobyan

Summary

In this paper, given the degree of the abundance of the population of Artsakh widely used medicinal plants, and the results of phenological observations on which was drawn up calendar collection.

The study found that the degree of the abundance of the test plants is estimated at 4/rich / and 3/ scant / ball.